

Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych dawnego folwarku królewskiego w Łobzowie

Badania archeologiczno-architektoniczne na działkach nr 475/124 i 475/125 przy ul. Podchorążych 1 w Krakowie zostały przeprowadzone w sierpniu i wrześniu 2003 roku na zlecenie firmy Gemini Holdings Sp. z o.o. Miały na celu zlokalizowanie, rozpoznanie i udokumentowanie reliktyw dawnego folwarku łobzowskiego oraz ustalenie historycznych poziomów użytkowych i nawierzchni. Program badań¹, opracowany na podstawie analizy źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych, przewidywał wykonanie dwóch podstawowych wykopów badawczych: jeden na osi wschód – zachód, drugi północ – południe, a także kilku wykopów sondażowych.

Badania terenowe rozpoczęto 14 sierpnia 2003 roku. Uczestniczyli w nich, oprócz autorów artykułu, Maria Filipowicz i archeolog Teofil Dębowski. Zgodnie z programem badawczym założono wykop I/03, odcinki d–k i wykop II/03, odcinki a–d, przecinające krzyżowo parcelę w miejscu dawnego folwarku oraz sondaże w węzłowych punktach dawnego założenia folwarcznego (ryc. 9). Wykonano łącznie 23 wykopy, w których odkryto relikty dwóch murowanych budynków i muru parkanowego, znanych z przekazów archiwalnych, ustalono przebieg nawierzchni brukowych i grunto- wych, a także stratygrafię terenu. Prace badawcze zakończono

3 października 2003 roku. Wykopy zasypano, a teren działki uporządkowano. Po zakończeniu prac terenowych opracowano wstępne wyniki badań i wnioski konserwatorskie².

Na terenie zespołu pałacowego w Łobzowie były wcześniej prowadzone badania archeologiczno-architektoniczne, lecz nie obejmowały zabudowy folwarcznej. W 1787 roku przeprowadzono na terenie Łobzowa najstarsze w Polsce badania wykopaliskowe, obejmujące kopiec Esterki³. W 1960 roku badania Politechniki Krakowskiej i Muzeum Archeologicznego koncentrowały się po północnej stronie pałacu⁴. Następne badania o charakterze ratowniczym przeprowadzone zostały w 1979 roku przez Muzeum Archeologiczne⁵ i związane były z robotami budowlanymi przy obiektach Klubu Sportowego „Wawel”, usytuowanych w pobliżu dawnego folwarku. W 1999 roku Politechnika Krakowska ponownie przeprowadziła badania najstarszej części pałacu⁶.

Folwark w świetle źródeł historycznych⁷

Dawny folwark łobzowski był częścią zespołu pałacowo-parkowego w Łobzowie, stanowiącego własność królew-

¹ Filipowicz M., Rojkowska H.: „Działka nr 475/124 i 475/125 przy ul. Podchorążych w Krakowie (dawny folwark królewski przy pałacu w Łobzowie). Skrócona dokumentacja historyczna, program badań archeologicznych” (mps w archiwum WUOZ Kraków). Kraków 2003.

² Myszka M., Filipowicz M., Filipowicz A.: „Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych i architektonicznych na działkach nr 475/124 i 475/125 przy ul. Podchorążych w Krakowie (dawny folwark królewski przy pałacu w Łobzowie). Wnioski konserwatorskie” (mps w archiwum WUOZ Kraków). Kraków 2003.

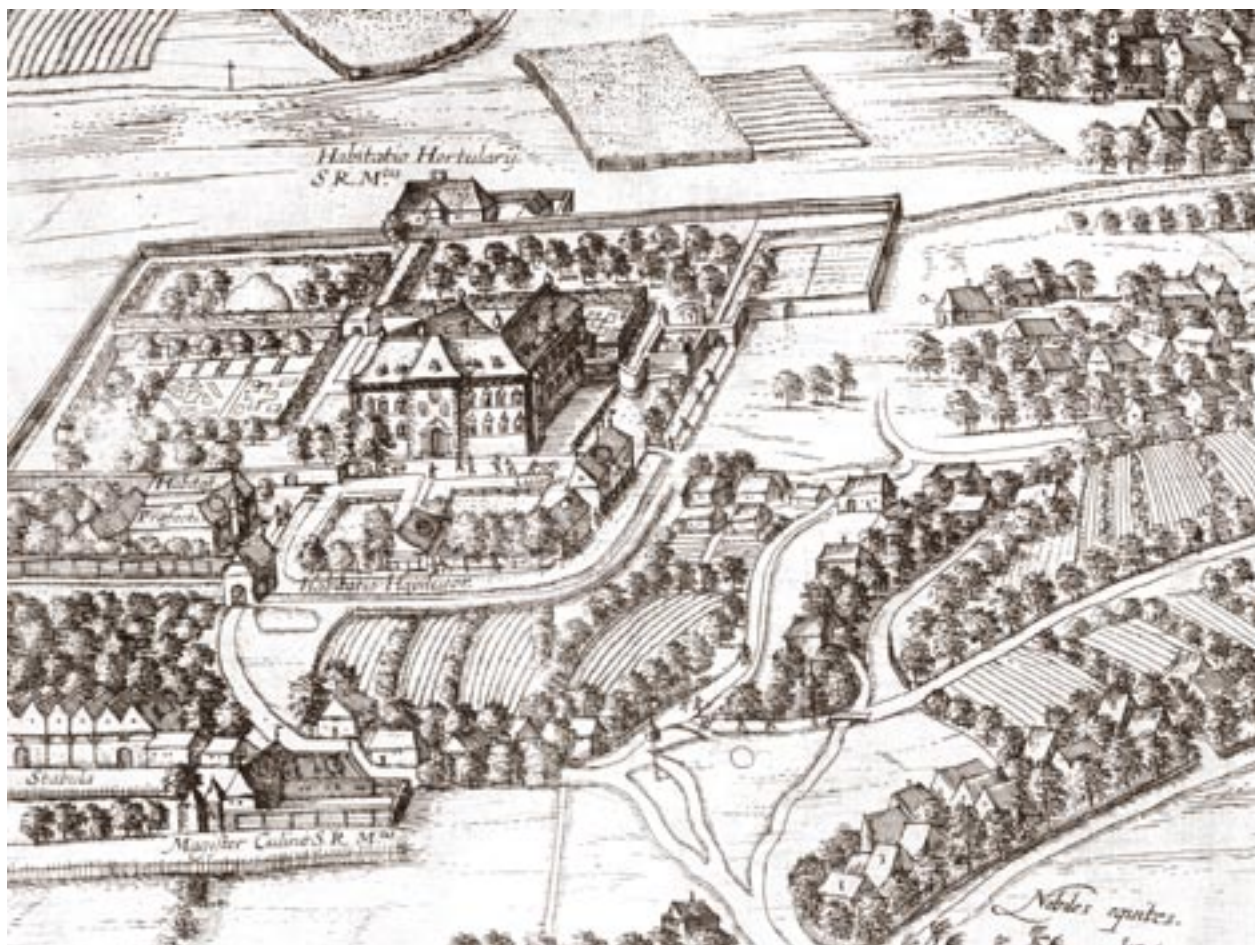
³ Jamka R.: *Kraków w pradziejach*. T. I. Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 276; Zaitz E.: *Początki badań archeologicznych na terenie Krakowa*. „Materiały Archeologiczne” 2001, nr XXXII, s. 91–92.

⁴ Radwański K.: *Konserwatorskie prace archeologiczne prowadzone w Krakowie w roku 1960*. „Biuletyn Krakowski” 1961, T. III, s. 245–246.

⁵ Por.: Rączka J.W.: *Królewska rezydencja pałacowo-ogrodowa na Łobzowie. Stan badań i zachowane źródła archiwalne (1367–1586)*. Cz. I. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 1982, T. XVI, s. 22.

⁶ Por.: „Dziennik Polski” z 17 IX 1999 r. W 1999 r. badania prowadził prof. dr hab. inż. arch. A. Kadłuczka i mgr K. Kadłuczka, ich wyniki nie zostały ogłoszone.

⁷ Historię folwarku łobzowskiego zebrano na podstawie następujących opracowań: Kieszkowski W.: *Zamek królewski w Łobzowie*. „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1935, R. IV, nr 1; Fischinger A.: *Santi Gucci. Architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*. Kraków 1969, s. 15–18, 142–145, 151–154; Rączka J.W.: *Królewska rezydencja...*, s. 17–29; idem: *Królewska rezydencja pałacowo-ogrodowa na Łobzowie. Stan badań i zachowane źródła archiwalne (1585–1655)*. Cz. II. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 1983, T. XVII, s. 25–40; idem: *Królewska rezydencja pałacowo-ogrodowa na Łobzowie. Stan badań i zachowane źródła archiwalne (1655–1980)*. Cz. III. „Teka Komisji Urbanistyki

Ryc. 1. Fragment panoramy Krakowa z początku XVII w. zamieszczonej w *Civitates orbis terrarum* (wyd. Kolonia 1617) Georga Brauna i Franza Hogenberga, z widokiem budynków folwarku łobzowskiego, wł. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, nr inw. 905/VIII, fot. R. Korzeniowski

ską. Historia królewskiej rezydencji w Łobzowie zaczyna się w XIV wieku, za panowania Kazimierza Wielkiego. Przy trakcie handlowym prowadzącym z Krakowa na Śląsk wzniesiono wówczas murowany budynek o charakterze wieży mieszkalno-obronnej, zwany w źródłach *fortalicium* (które relikty tkwią w murach pałacu⁸).

Zamek łobzowski został przekształcony w nowożytną rezydencję na przełomie XVI i XVII wieku, za panowania Stefana Batorego i Anny Jagiellonki. Na południe od części reprezentacyjnej, poza traktem królewskim, znajdował się obszar gospodarczy z folwarkiem w części zachodniej i dwoma stawami w części wschodniej. Pomiędzy folwar-

kiem i stawami biegła od strony wsi Łobzów droga prowadząca do zamku. Na widoku z około 1603–1605 roku⁹ przedstawiono trójskrzydłowe zabudowania folwarczne, nakryte dachami dwuspadowymi (ryc. 2), usytuowane przy drodze prowadzącej do pałacu. Wejście prowadziło przez bramę w murze zamykającym zespół zabudowy od strony wschodniej. Południową granicą stawów i folwarku płynęła Młynówka Królewska, nad którą znajdował się most z budynkiem bramnym.

W 1655 roku rezydencja królewska w Łobzowie została zniszczona przez wojska szwedzkie. Opis folwarku łobzowskiego po opuszczeniu przez Szwedów zawiera lustracja z 1665 roku¹⁰: „Przy tym folwarku budynek gospodarski, przez JM Pana Wierzbowskiego [...] postawiony jest i zbudowany. W tym budynku z sieni wchodząc do izby po prawej ręce, w której piec zielony dobry, okien dwie. Z tej izby komnat dwie o jednym piecu w każdej komnacie, po cztery okna dobre. Dalej tych komnat jest trzecia izdebka. Pieca w niej nie masz, tylko okien dwie. Drzwi dobre do tych izdeb. Naprzeciwko tych izdeb jest izba piekarnia na [...] okien pięć dobrych i piec zielony. Tego pieca trzecia część zawalona. Pod nim piec chlebowy. Drzwi do tej izby na zawiasach. Ten wszystek budynek z pruska w wiązanie budowany. Posadzki w żadnej izbie nie masz. Jest jeszcze w tym budynku kuchnia w kącie, albo raczej w sieni, idąc między

i Architektury” 1984, T. XVIII, s. 47–58; idem: *Przemiany krajo-brazu podkrakowskiej rezydencji Łobzów*. Kraków 1996; Bogdanowski J.: *Królewski ogród na Łobzowie*. Kraków 1997; *Encyklopedia Krakowa*. Warszawa–Kraków 2000, s. 570–571; Filipowicz M., Rojewska H.: „Działka nr 475/124 i 475/125 przy ul. Podchorążych w Krakowie...”, s. 2–5.

⁸ Radwański K.: *Konserwatorskie prace archeologiczne...*, s. 245; Rączka J.W.: *Przemiany...*, ryc. 25, 29.

⁹ Banach J.: *Dawne widoki Krakowa*. Wyd. 2. Kraków 1983, s. 56–57, 67.

¹⁰ Rączka J.W.: *Królewska rezydencja...*, Cz. II, s. 40.

Ryc. 2. Fragment Planu Kollątajowskiego z 1785 r. z zarysem budynków folwarku łobzowskiego, wł. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, nr inw.2104/VIII, fot. R. Korzeniowski

izbami. Dach wszystkich gontami pokryty. Pod tym budynkiem sklepy trzy murowane, nowe, sklepione. W izbach pułapy piękne, heblowane, położone”.

Z przytoczonego opisu można wnioskować, że zabudowania folwarku były wówczas w dobrym stanie. Opisany budynek mieszkalny, wzniesiony z muru pruskiego, był parterowy, z sienią pośrodku, z trzema nowymi sklepionymi piwnicami. Stodoła i stajnia tworzyły zapewne skrzydła boczne, a w skrzydle tylnym pomieszczone były chlewy i kurniki.

Na podstawie archiwalnych planów Krakowa: Derichsa z 2 połowy XVIII wieku, Pruskiego z 1794 roku oraz planu z 1809 roku¹¹ należy sądzić, iż rozplanowanie zabudowy folwarku nie zmieniło się od XVII wieku.

Z 1820 roku pochodzi litografia Michała Stachowicza przedstawiająca ruiny pałacu w Łobzowie, obok których widać narożnik północno-wschodni parterowego budynku folwarcznego nakrytego dachem łamanym¹².

W 2 połowie XIX wieku folwark funkcjonował jako niezależna posiadłość. Na archiwalnych planach: katastralnym planie Łobzowa z roku 1848¹³ oraz *Mappie Łobzowa z przyległościami* K. Gołuchowskiego sprzed 1850 roku¹⁴ na terenie folwarku zaznaczona jest zabudowa murowana (ryc. 3). Składał się na nią rozbudowany ku zachodowi budynek północny i znacznie mniejszy budynek południowy. Budynki folwarczne przetrwały do początków XX wieku i widoczne są na planie katastralnym gmin przyłączonych¹⁵.

Archiwalna fotografia pochodząca z 1909 roku¹⁶ przedstawia na pierwszym planie mur z kamienia i cegły, z szeroką bramą wjazdową prowadzącą na dziedziniec folwarku w Łobzowie. W głębi widać fragment skrzydła północnego folwarku. Długi budynek nakryty jest wysokim dachem kalenicowym z facjatkami. W jego elewacji południowej widoczne są cztery otwory. Z prawej widać fragment drzwi ujętych w ozdobne odrzwia; obok z lewej węższe drzwi, usytuowane między dwoma okienkami.

Pod koniec lat 30. XX wieku nie istniały już na tym terenie żadne budynki¹⁷. W roku 1938 rozpoczęto budowę nowej ulicy do Bronowic, której końcowy odcinek wytyczono przez teren dawnego folwarku, przecinając go ukośnie. Przedłużono także na zachód linię tramwajową od ul. Kazimierza Wielkiego¹⁸. Tory tramwajowe poprowadzone zostały nie ulicą, lecz przed frontem pałacu i działki po rozebranym folwarku, na której powstała pętla tramwajowa¹⁹. W 1940 roku zbudowano nową linię tramwajową biegnącą ul. Wybickiego (obecną Królewską) zamiast ul. Kazimierza Wielkiego, pozwoliło na usunięcie tramwaju z terenu dawnego folwarku łobzowskiego²⁰.

Działania inwestycyjne, realizowane w 2 połowie XX wieku, spowodowały zatarcie pierwotnego układu i charakteru dawnej rezydencji królewskiej w Łobzowie.

Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych

Teren dawnego folwarku objęty badaniami archeologiczno-architektonicznymi jest obecnie trawiastym skwem o kształcie zbliżonym do trójkąta (ryc. 4), otoczonym

¹¹ *Katalog dawnych map wieloskalowych Krakowa XVI–XIX wieku*. Warszawa–Kraków 1981, poz. 22–24.

¹² Banach J.: *Dawne widoki...*, ryc. 8.

¹³ Por.: Myszka M., Filipowicz M., Filipowicz A.: „Wstępne sprawozdanie z badań...”, il. 1.

¹⁴ Por.: Rączka J.W.: *Królewska rezydencja...* Cz. I, ryc. 7; mapa ta przechowywana jest w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa.

¹⁵ Por.: Myszka M., Filipowicz M., Filipowicz A.: „Wstępne sprawozdanie z badań...”, ryc. 2, 3.

¹⁶ Por.: *Encyklopedia...*, s. 570.

¹⁷ Por.: Esteicher K.: *Przewodnik dla zwiedzających miasto i je-*

go okolice. Kraków 1938, zał. plan; Bogdanowski J.: *Królewski ogród...*, s. 39.

¹⁸ Por.: *Historia komunikacji w mieście Krakowie (1875–1975)*. Kraków 1975, s. 8, 25; Lechowski A.: *Bronowice dzielnica Krakowa. Kalendarium dziejów*. Kraków 1995, s. 68; Brzoza C.: *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918–6 IX 1939*. Kraków 1998, s. 379.

¹⁹ Por.: Rączka J.W.: *Królewska rezydencja...* Cz. III, ryc. 11.

²⁰ *Historia komunikacji...*, s. 68; Lechowski A.: *Bronowice...*, s. 69; Rączka J.W.: *Przemiany...*, s. 59; Bogdanowski J.: *Królewski ogród...*, s. 39.

Ryc. 3. Fragment planu katastralnego K. Gołuchowskiego *Mappa Łobzowa z przyległościami* z ok. 1850 r. z zarysem budynków folwarcznych po przebudowie, wł. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, nr inw. 428/VIII, fot. R. Korzeniowski

drzewami. Południowo-zachodnia część folwarku została „odcięta” przez obecną ul. Podchorążych. W okresie funkcjonowania folwarku – od końca XVI wieku do lat 30. XX wieku – obszar ten dzielił się na kilka jednostek funkcjonalnych: budynki folwarczne, dziedziniec i otoczenie folwarku. W poszczególnych partiach oddzielonych murami różne było więc narastanie warstw, podczas gdy w okresie przed powstaniem folwarku, czyli do końca XVI wieku i w XX wieku, po rozebraniu budynków występują na całym obszarze takie same warstwy. Powstanie folwarku, jego przebudowa i w końcu rozbiórka budynków wyznaczają więc cezurę czasową dla historii zagospodarowania badanego terenu i stratygrafii osadnictwa.

Osadnictwo do końca XVI wieku

W obrębie badanej działki nie natrafiono na żadne warstwy kulturowe ani obiekty osadnicze z okresu średnio-

wiecznego lub z epok prahistorycznych²¹. Teren folwarku nie został objęty przez osadnictwo współczesne *fortalicium* wzniesionemu w Łobzowie przez Kazimierza Wielkiego.

Prawie we wszystkich wykopach osiągnięto strop calca, którym był żółty piasek, miejscami zgliniony. Calec wystąpił najwyżej – 210,59 m n.p.m. w części północnej, a w części środkowej przebiegał około 50 cm niżej. Najniżej – około 209,70 m n.p.m. osiągnęto strop calca w części wschodniej terenu objętego badaniami.

Pierwotne ukształtowanie terenu nie wykazywało większych nierówności. Wyznacza go przebieg stropu naturalnego humusu, który wytworzył się nad calcem. Warstwa pierwotnego humusu – szara gleba piaszczysta z cętkami gruzu ceglanego i zaprawy – występowała również w większości wykopów. W niektórych z nich, szczególnie w części wschodniej i północnej, zachowała się pod humusem warstwa podglebia – piasek z szarymi wtrętami i zaciekami.

Folwark od końca XVI do połowy XIX wieku

W latach 90. XVI wieku i na początku XVII wieku powstała zabudowa folwarku łobzowskiego, na którą składały

²¹Z terenu Łobzowa pochodzą tylko luźne znaleziska, m.in. monety z okresu wpływów rzymskich. Por.: Jamka R.: *Kraków...*, s. 278; Zaitz E.: *Początki badań...*, s. 92.

Ryc. 4. Kraków-Lobzów, lokalizacja dawnego folwarku królewskiego, skala 1:10 000

się dwa murowane budynki: północny i południowy. Pomiedzy nimi rozciągał się dziedziniec ograniczony od wschodu murem parkanowym, łączącym narożniki obydwu budynków. Plan zabudowy folwarku łobzowskiego jest znany ze źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych²².

W wykopach odkryto fundamenty ścian obwodowych i działowych wschodniej partii budynku północnego i niewielki odcinek ściany w części zachodniej oraz relikt północnej części budynku południowego. Odkryto również fundament muru parkanowego z bramą pośrodku.

W obrębie badanego stanowiska można zatem wyodrębnić dla okresu funkcjonowania folwarku następujące jednostki funkcjonalne, oddzielone od siebie murami: budynek północny, budynek południowy, dziedziniec, otoczenie folwarku (po stronie północnej i wschodniej).

Budynek północny

Na widoku z początku XVII wieku²³ przedstawiony jest jako parterowy budynek na planie prostokąta o osi W–E (por.: ryc. 1, 2). W wyniku badań stwierdzono, że relikt murów budynku północnego należą do dwóch faz zabudowy folwarku: z końca XVI – początku XVII wieku oraz z około połowy XIX wieku. Relikty murów starszego budynku i nawarstwienia w ich obrębie stwierdzono w wykopach IIb/03 (ryc. 6), IIc/03 (ryc. 5) i IId/03 oraz w sondach 2/03 (ryc. 8) i 3/03 (ryc. 7). Plan budynku był zbliżony do prostokąta, z ukośną ścianą wschodnią (ryc. 9). Wymiary budynku wynosiły 10 m po linii N–S i od 7,5 m (w części północnej) do 9 m po linii W–E. Północno-wschodni narożnik budynku północnego, a jednocześnie folwarku

odsłonięto w sondzie 3/03 (korona muru na poz. 210,73 m n.p.m.), a narożnik południowo-wschodni w sondzie 2/03 (korona muru na poz. 210,66 m n.p.m.). Przebieg północnej ściany budynku obserwowano w sondzie 3/03 i w wykopie IIb/03 (korona muru na poz. 210,90 m n.p.m.). Relikty ściany południowej odsłonięto w sondzie 2/03 i w wykopie IId/03 (korona muru na poz. 210,75 m n.p.m.). Natrafiono również na ścianę zachodnią w wykopie IIb/03 (korona muru na poz. 210,40 m n.p.m.), IIc/03 (korona muru na poz. 210,33 m n.p.m.), IId/03 (korona muru na poz. 210,10 m n.p.m.).

Budynek południowy

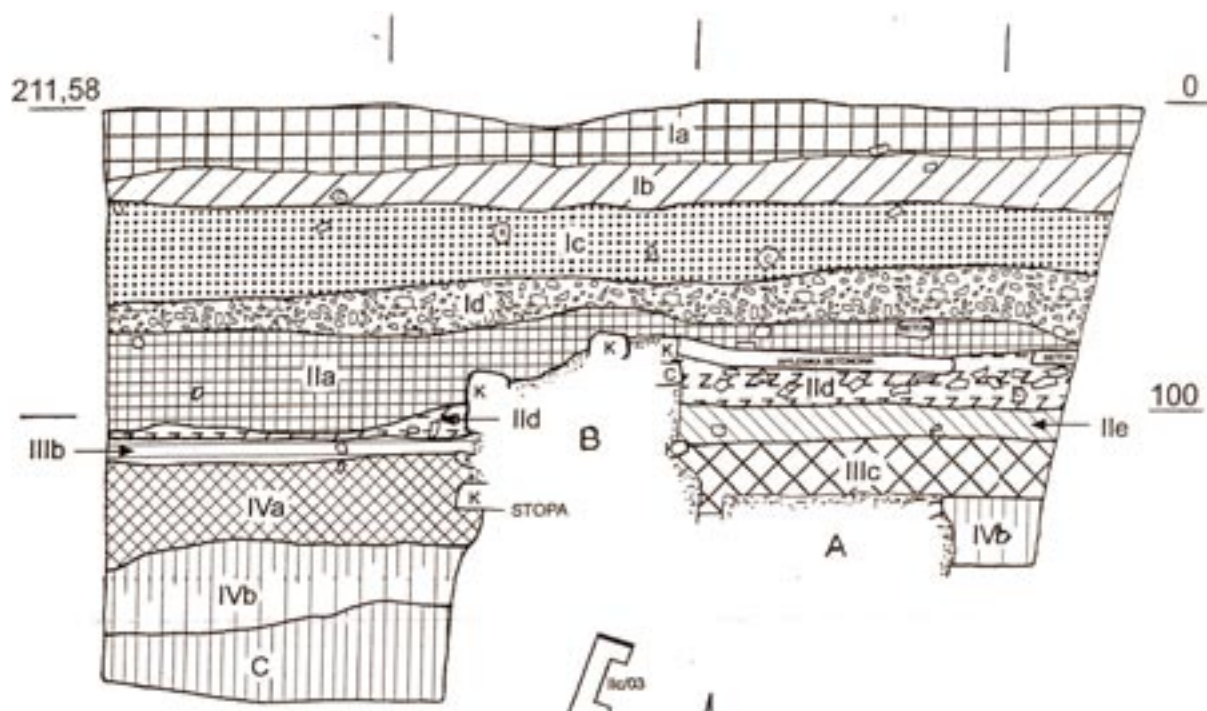
Według ikonografii z początku XVII wieku²⁴ był to budynek o takiej samej bryle i orientacji jak poprzedni (por.: ryc. 2). Relikty budynku południowego zostały odkryte w sondach 9/03 (ryc. 10, 11) i 10/03. W pierwszej z tych sond odsłonięto narożnik północno-wschodni (korona muru na poz. 210,82 m n.p.m.), a w drugiej północno-zachodni (korona muru na poz. 211,13 m n.p.m.). Szerokość budynku (po linii W–E) wynosiła 9,5 m; długości nie ustalono (południowa część była niedostępna do badań).

Na poziomie odsadzki fundamentowej murów (210,39–210,25 m n.p.m.), do której dokopano w północno-wschodniej części budynku, występowała warstwa szarego

²² Por.: przyp. 9, 10, 11.

²³ Por.: Banach J.: *Dawne widoki...*, ryc. 7.

²⁴ Ibidem.

Ryc. 5. Wykop IIc/03, profil północny z przekrojem fundamentów budynku północnego: starszego (A) i młodszego (B), skala 1: 20, rys. A Filipowicz

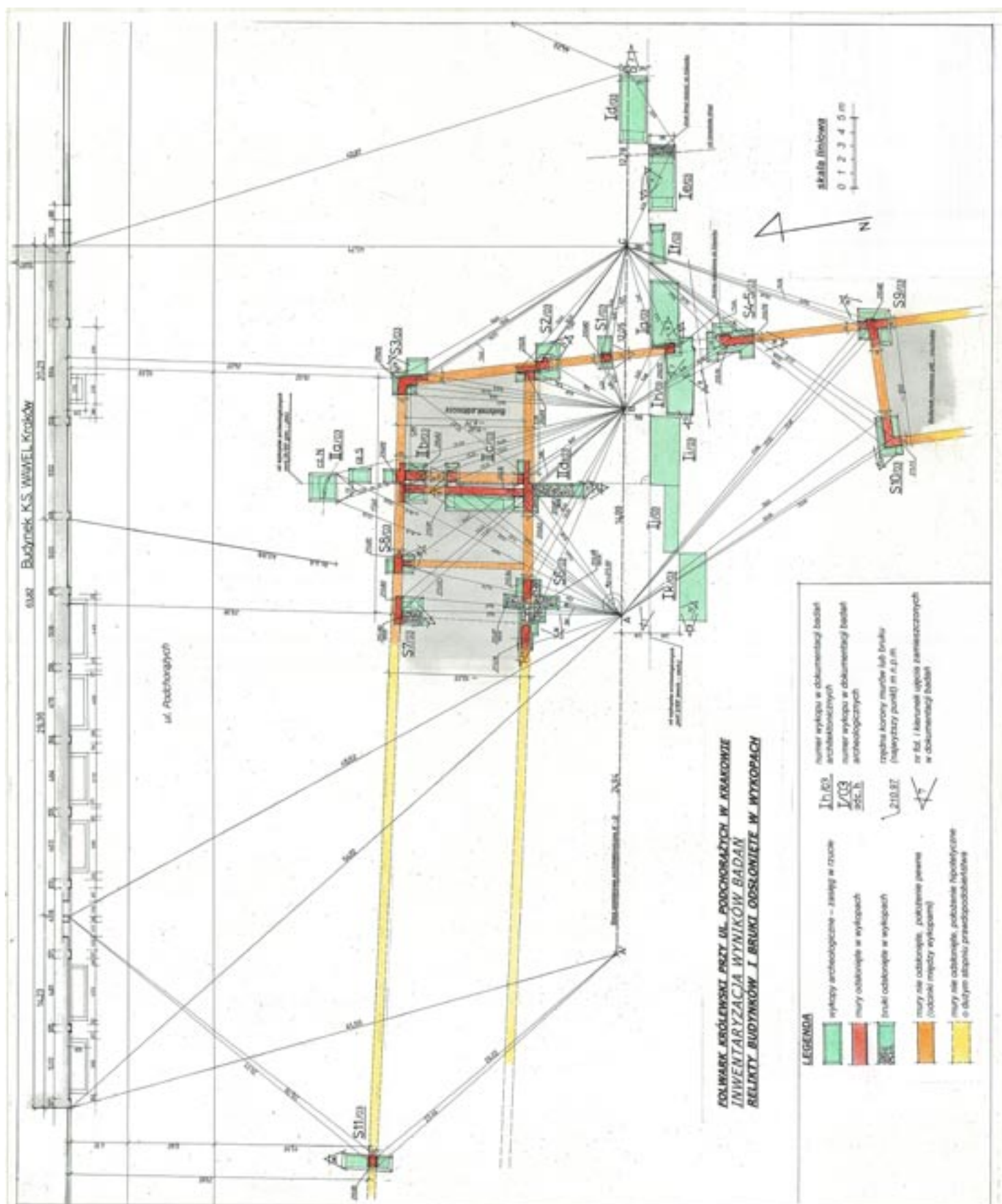
Ryc. 6. Wykop IIB/03, relikty północno-zachodniej części budynku północnego: starszego (A) i młodszego (B), widok od południa, z góry, fot. A. Filipowicz, 2003

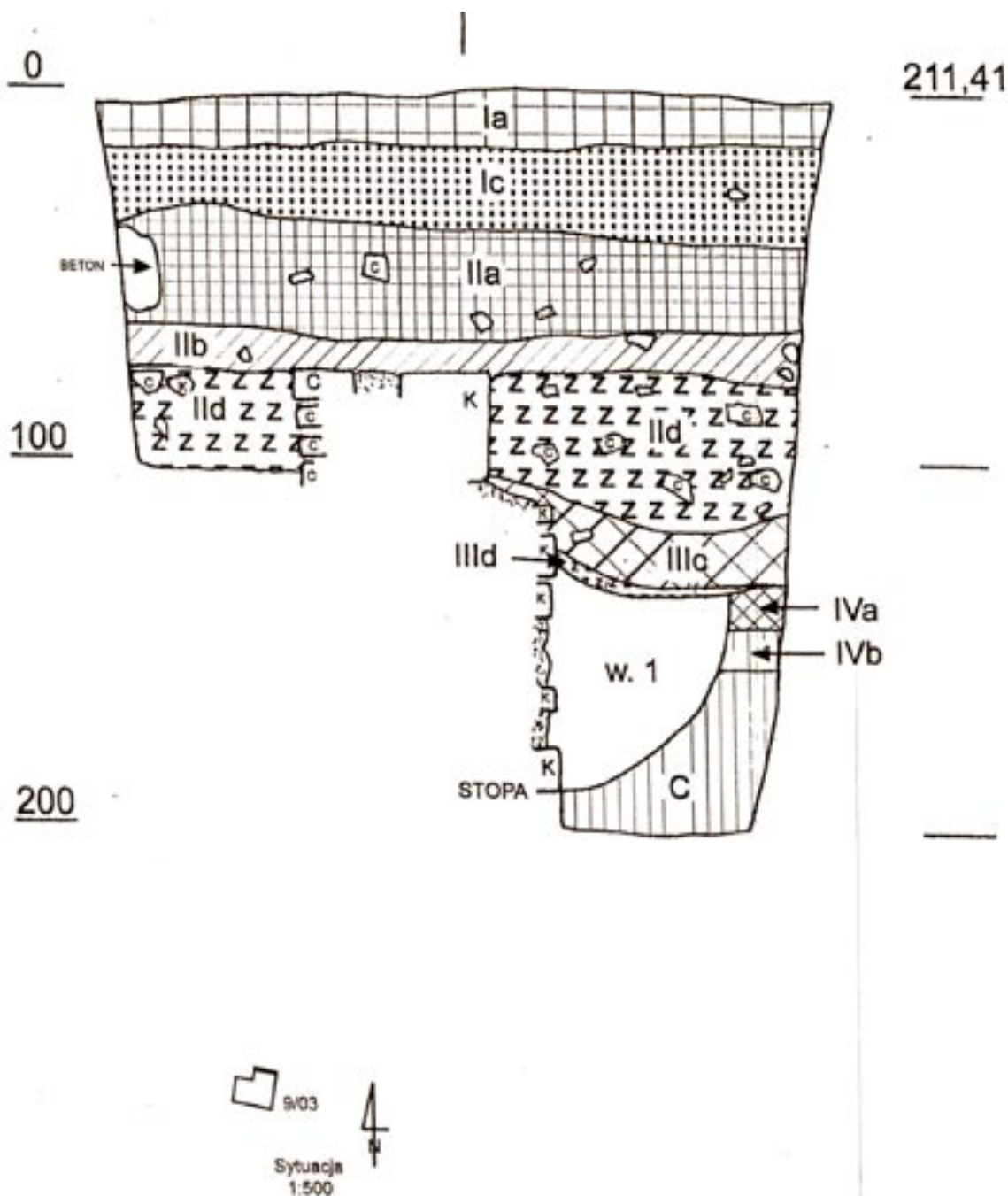
Ryc. 7. Sonda 3/03, relikty północno-wschodniego narożnika budynku północnego, widok pod południowo-wschodu, fot. A. Filipowicz, 2003

Ryc. 8. Sonda 2/03, relikty południowo-wschodniego narożnika budynku północnego (A) i muru parkanowego (B), widok od południowo-zachodu, fot. A. Filipowicz, 2003

Ryc. 9. Folwark królewski w Łobzowie (ul. Podchorążych 1). Plan wykopów, odkrytych murów i bruków, skala 1:200, rys. A. Filipowicz, fot. A. Filipowicz, 2003

Ryc. 10. Sonda 9/03, profil północny z przekrojem fundamentu muru parkanowego, skala 1: 20, rys. A. Filipowicz

humusu. Wyznacza ona poziom wnętrza budynku południowego. Z opisu z około połowy XVII wieku²⁵ wynika, że w pomieszczeniach nie było posadzek; nawierzchnie we wnętrzach były gruntowe.

Mur parkanowy

W wykopach odsłonięto też fundamenty muru parkanowego o długości 24,5 m, z bramą pośrodku. Stanowił on przedłużenie ściany wschodniej obydwu budynków (ryc. 8, 11), łącząc ich narożniki. Natrafiono na nie w wy-

kopach Ig/03 i Ih/03 (korona muru na poz. 210,75) oraz w sondach 1/03 (korona muru na poz. 210,80), 2/03 (korona muru na poz. 210,74) po stronie północnej bramy i 4-5/03 (korona muru na poz. 210,74) i 9/03 (korona muru na poz. 210,65) – po południowej stronie bramy.

Grubość murów fundamentowych budynków folwarcznych i muru parkanowego wynosiła około 65 cm; zbudowane były z kamieni wapiennych i cegieł, łączonych zaprawą wapienną. Ponad odsadzką fundamentową narożniki ścian oraz węgary bramy w murze parkanowym były wzmocnione ciosami piaskowcowymi. Z opisu dokonanego około połowy XVII wieku²⁶ wynika, że jeden z budynków folwarcznych miał ściany zbudowane w konstrukcji ryglowej (mur pruski) i był podpiwniczony. W przebadanych partiach

²⁵ Por.: przyp. 10.

²⁶ Ibidem.

Ryc. 11. Sonda 9/03, relikty północno-wschodniego narożnika budynku południowego (A) oraz muru parkanowego (B), widok od północno-wschodu, fot. A. Filipowicz, 2003

obydwu budynków nie natrafiono na pozostałości piwnic.

Z okresem budowy murowanych obiektów folwarcznych można wiązać występowanie okruszków gruzu ceglanego i bryłek zaprawy w warstwie humusu naturalnego (które zostały wdeptane podczas robót budowlanych w gruntową nawierzchnię). Ponadto na stropie warstwy humusu występowały miejscami warstewki wapna lub zaprawy wapiennej i drobnego gruzu ceglanego, które można interpretować jako budowlane. Stwierdzono je po obu stronach muru parkanowego w rejonie bramy, przy murach budynku północnego oraz przy styku budynku południowego z murem parkanowym. W ostatnim przypadku warstewka (IIId) rozkruszonej zaprawy wapiennej z cętkami gruzu ceglanego zalegała na wypełniku wkopu budowlanego (ryc. 10) widocznego przy fundamencie muru parkanowego i jest śladem budowy obiektów folwarcznych w końcu XVI wieku.

Dziedziniec

Ograniczony był od północy i południa budynkami, a od wschodu – murem parkanowym. Rozmiary dziedzińca po linii N–S wynosiły 24,5 m, a po linii W–E około 10 m. Nawierzchnia dziedzińca była gruntowa; stanowił ją w czasie budowy folwarku w końcu XVI wieku naturalny humus. W górnych partiach warstwy występowały cętki drobnego gruzu ceglanego i zaprawy wapiennej, wdeptane podczas prac budowlanych. Nad humusem narastała w okresie funkcjonowania folwarku od XVII do XIX wieku warstwa kulturowa, której strop wyznaczał poziom terenu. Ukształtowanie terenu powtarzało nadal przebieg stropu calca. Na dziedziń-

cu nawierzchnia gruntowa znajdowała się około 210,50 m n.p.m., a następnie opadała łagodnie ku południowi, do poziomu około 210,10 m n.p.m. w rejonie budynku południowego. Warstwa zawierała ceramikę nowożytną, datowaną na okres od XVI do XIX wieku, co świadczy o funkcjonowaniu przez cały okres tej samej nawierzchni.

W ciągu omawianego okresu, nie wcześniej niż w 2 połowie XVII wieku, powstała na terenie części dziedzińca warstwa, która związana jest destrukcją pieców kaflowych. Warstwa o grubości 10–20 cm przedzielała w zachodniej części dziedzińca warstwę kulturową. Razem z licznymi ułankami kafli występowały w niej kawałki cegieł oraz polepa przepalona (i bryły polepy?). Najwięcej kafli zdobionych było ornamentem stylizowanym roślinnym, kontynuacyjnym i pokrytych zieloną polewą. Są one charakterystyczne dla 1 połowy XVII wieku²⁷ i pochodziły z rozebranych pieców znajdujących się w tym czasie w budynkach folwarcznych. Obecność pieców z takich kafli potwierdza opis z około połowy XVII wieku, który wymienia w kilku izbach „piec zielony”²⁸. Wśród znalezisk z warstwy destrukcyjnej mniej liczne były fragmenty kafli z XVI wieku (z okresu przed powstaniem budynków folwarcznych). Wyróżniały się bogatą ornamentyką, m.in. reliefami o motywach roślinnych i były pokryte wielobarwną polewą. Pochodzą z pieców, które znajdowały się

²⁷ Dąbrowska M.: *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław 1987, s. 134–136.

²⁸ Por.: przyp. 10.

Ryc. 12. Sonda 6/03, relikty południowej ściany budynku północnego po rozbudowie (A) z widocznym glifem otworu drzwiowego oraz z brukami w sieni (B) i na dziedzińcu (C) oraz z negatywem drewnianego progu (D); widok od południowo-zachodu, z góry, fot. A. Filipowicz, 2003

prawdopodobnie w reprezentacyjnych wnętrzach pałacu łobzowskiego, zniszczonych przez Szwedów w 1655 roku.

Otoczenie folwarku

Nawierzchnię terenu po północnej i wschodniej stronie folwarku, do czasu jego przebudowy około połowy XIX wieku, stanowił także humus pierwotny, zawierający w stropie cętki gruzu ceglanego i zaprawy. Po północnej stronie folwarku humus pierwotny występował tylko w wykopach IIa/03 i IIb/03; warstwa osiągała miąższość do 70 cm. Teren po północnej stronie folwarku znajdował się najwyżej, około 210,80 m n.p.m.

Poziom terenu po wschodniej stronie folwarku przebiegał od 210,52 m n.p.m. (w wykopie Ig/03) do 210,08 – 209,83 m n.p.m. (w sondzie 9/03).

W warstwie humusu pierwotnego znaleziono zabytki ceramiczne datowane od XVI do XIX wieku.

Folwark od połowy XIX wieku do lat 30. XX wieku

Około połowy XIX wieku nastąpiła przebudowa folwarku, obejmująca budynek północny i prawdopodobnie południowy. Budynek północny został powiększony, o czym świadczą źródła kartograficzne z okresu od połowy

XIX do początku XX wieku²⁹, a na dziedzińcu pojawił się bruk kamienny.

Budynek północny

Relikty nowych murów długiego budynku folwarcznego, który powstał w wyniku rozbudowy na zachód budynku starszego, odkryto w wykopach IIb/03 (ryc. 6), IIc/03 (ryc. 5) i IId/03 oraz w sondach 6/03 (ryc. 12), 7/03, 8/03 i 11/03. Szerokość tego budynku wynosiła 10 m, a długość około 70 m (zachodnia część znajduje się poza terenem badań).

Przebieg północnej ściany budynku obserwowano w wykopie IIb/03 (korona muru na poziomie 210,99 m n.p.m.) i w sondach 8/03 (korona muru na poz. 210,90 m n.p.m.), 7/03 (korona muru na poz. 210,80 m n.p.m.) oraz 11/03 w zachodniej części działki (korona muru na poz. 210,93 m n.p.m.). Relikty ściany południowej odsłonięto w wykopie IId/03 (korona muru na poz. 210,62 m n.p.m.) i w sondzie 6/03 (korona muru na poz. 210,94 i 211,08 m n.p.m.). Natrafiono również na ściany działowe w sondzie 8/03 (korona muru na poz. 211,00 m n.p.m.) oraz w wykopach IIb/03 i IIc/03 (korona muru na poz. 210,74 m n.p.m.).

Ściany zbudowane w XIX wieku posadowione były na nasypach i różniły się od starszych murów mniejszą grubością – około 50 cm. W wątkach z tego czasu oprócz kamienia i cegły z rozbiórki stosowano nie palcowaną cegłę o wymiarach 7–7,5 x 12,5–13 x 26–27 cm.

Śladem rozbudowy budynku północnego są warstwy budowlane (II d) zaprawy i drobnego gruzu ceglanego występujące przy reliktach murów (w wykopach IIc/03 i IId/03).

²⁹ Por.: przyp. 13–16.

W ramach przebudowy folwarku wykonano podłogi i posadzki kamienne wewnątrz budynku północnego. Szczątki drewnianej podłogi zachowały się w sondach 6/03 i 7/03. W północnej części budynku północnego (sonda 7/03) nawierzchnię jednego z pomieszczeń stanowiła podłoga. Przy ścianie północnej budynku deski o szerokości 25 cm leżały na legarach, na linii W–E, na poziomie 210,75 m n.p.m. Przy południowej ścianie budynku (sonda 6/03) deski o szerokości 15 cm położone były także na linii W–E, na poziomie 210,65 m n.p.m.

Podłoga stykała się w południowej części budynku z nawierzchnią wejścia (w glifie otworu) w postaci bruku z dużych, dobieranych kamieni wapiennych (ryc. 12). W części północnej budynku bruk znajdował się o około 5 cm poniżej podłogi (na poziomie 210,80 m n.p.m.). W części południowej kamienna posadzka ułożona była na poziomie 210,67 m n.p.m.

W obrębie budynku północnego (wykopy IIc/03 i IId/03 zachowały się także resztki nawierzchni pomieszczenia w postaci polepy glinianej (warstwa IIIB). Na polepie narosło deptanisko w postaci ubitej, ciemnej ziemi. Wnętrza pomieszczeń usytuowanych w północno-wschodniej części budynku znajdowały się 210,50–210,60 m n.p.m.

Część pomieszczeń w obrębie budynku północnego nie miała utwardzonej nawierzchni. Nawierzchnia gruntowa, która zalegała częściowo na koronie muru starszego budynku stwierdzona została w wykopie IIc/03 (strop warstwy znajdował się 210,48 m n.p.m.). W wykopie IId/03 warstwa taka nakrywała koronę rozebranej ściany zachodniej starszego budynku; strop warstwy znajdował się 210,37–210,25 m n.p.m.

Budynek południowy

Badania archeologiczno-architektoniczne obejmowały tylko północną część budynku, zatem nie można sprecyzować zakresu jego rozbudowy dokonanej około połowy XIX wieku.

Śladem prac budowlanych wykonanych w XIX wieku była kilkucentymetrowa warstwa (IID) rozkruszonej zaprawy wapiennej i gruzu ceglanego. Nakrywała ją warstewka szarego humusu, wyznaczająca poziom wnętrza na 210,37 m n.p.m.

Dziedziniec

W młodszej fazie funkcjonowania folwarku nawierzchnię północnej części dziedzińca stanowił bruk kamienny (ryc. 12). Przy budynku północnym przebiegał na poziomie 210,61–210,48 m n.p.m., ze spadkiem ku południowi. Wzdłuż ściany, w odległości 1–1,2 m od niej, biegł rynsztok uformowany w bruku, co wyznacza zapewne szerokość okapu dachowego. Przy ścianie budynku bruk wykonany był z dość dużych kamieni wapiennych, a w południowej części – był nieregularny, ułożony z drobnych kamieni.

Pozostała część dziedzińca miała nawierzchnię gruntową. Stanowiła ją warstwa kulturowa ze znaczną zawartością drobnego gruzu ceglanego i bryłek zaprawy wapiennej. Zawierała zabytki z XIX wieku, co wskazuje na powstanie warstwy w okresie po przebudowie folwarku. Ukształtowanie terenu uległo niewielkiej zmianie; na dziedzińcu poziom terenu znajdował się około 210,50 m n.p.m., a w rejonie budynku południowego 40–50 cm niżej.

Bruk kamienny i gruntowa nawierzchnia dziedzińca funkcjonowały do czasu rozbiórki budynków folwarcznych w latach 30. XX wieku.

Otoczenie folwarku

Taka sama warstwa kulturowa jak na dziedzińcu została stwierdzona także po północnej i wschodniej stronie zabudowy folwarczej. Tworzyła ją szara ziemia z drobnym gruzem ceglanym i bryłkami zaprawy wapiennej. W wykopie Id/03 i sondzie 9/03 oddzielała ją od starszej nawierzchni warstwa budowlana z cętkami wapna lub bryłkami zaprawy wapiennej. Nawierzchnia terenu po wschodniej stronie folwarku znajdowała się na poziomie od 210,70 m (w wykopie Id/03 i w sondzie 4-5/03) do 210,35 m (w sondzie 9/03). Nawierzchnia funkcjonowała w XIX i XX wieku, do okresu międzywojennego.

Po wschodniej stronie odkrytych budynków i muru ogrodzeniowego (w odległości około 13,5 m od linii zabudowy) natrafiono w wykopie Ie/03 na bruk kamienny. Stanowił on nawierzchnię drogi biegnącej na północ, pomiędzy folwarkiem i stawami. W nawierzchni uformowany był na linii N–S rynsztok, biegnący zgodnie z osią drogi. Bruk z niewielkich, nieobrabianych kamieni wapiennych, ułożony był na piaszczystej podsypce o grubości do 40 cm; przebiegał na poziomie 210,80–210,90 m n.p.m.

Zagospodarowanie terenu od lat 30. XX wieku

W latach 30. XX wieku budynki folwarczne zostały rozebrane³⁰. Korony wszystkich murów pozostały po rozbiórce na zbliżonym poziomie, w identycznej sytuacji stratygraficznej. Na warstwę rozbiórkową składał się gruz ceglany, rozkruszona zaprawa wapienna oraz papa i popiół; grubość warstwy dochodziła do 40 cm. Występowała zarówno na terenie dawnego dziedzińca – po zachodniej stronie muru parkanowego, jak i w miejscu budynku północnego i południowego. Nie natrafiono natomiast na warstwę rozbiórkową poza obrębem zabudowy folwarczej, po wschodniej i północnej stronie folwarku.

Po rozebraniu budynków folwarcznych teren został wyrównany poprzez wysypanie tłucznią porfirowego oraz żużla i popiołu. Nasypy nakrywały koronę muru parkanowego (wykop Ih/03, sondy 1/03 i 2/03) i murów budynku południowego (sondy 9/03 i 10/03) oraz północnego (wykop IIb/03, IId/03, sonda 6/03). Nawierzchnię po rozbiórce folwarku stanowiła ubita ziemia, szara lub czarna, która zalegała miejscami bezpośrednio na koronie murów folwarku: muru kurtynowego (wykop IIc/03, sonda 4-5/03) i budynku północnego (sondy 3/03, 7/03 i 8/03). Poziom terenu przebiegał około 211,00 m n.p.m., oscylując pomiędzy wysokością 211,42 m n.p.m. po północnej stronie dawnego folwarku i 210,80 m n.p.m. w miejscu wschodniej części budynku północnego.

Rozbiórka budynków folwarcznych poprzedziła budowę w tym miejscu odcinka linii tramwajowej. Po wschodniej

³⁰ Por.: przyp. 17

stronie muru parkanowego natrafiono na podłoże torów tramwajowych, wykonany z tłucznia porfirowego. W dolnych partiach podłoża występowały większe kamienie porfirowe i duże kamienie wapienne, a w górnych partiach – drobny tłuczeń porfirowy. Taki układ podłoża torów tramwajowych: wykładka z łamanego kamienia porfirowego, zasypiana warstwą tłucznia porfirowego, stosowano w latach 30. XX wieku również w innych ulicach³¹. Podłoże torowiska uchwycono na długości około 10 m – w wykopach Id/03, Ie/03 i If/03. Grubość kamiennego podkładu torów wynosiła 20–30 cm. Strop podkładu opadał lekko ku zachodowi: od 211,00 m n.p.m. w części wschodniej do 210,85 m n.p.m. w części zachodniej.

Otwarcie linii tramwajowej nastąpiło 1 XII 1938 roku, lecz funkcjonowała ona tylko do czasu okupacji niemieckiej. Nowa trasa linii tramwajowej została uruchomiona 17 VIII 1940 roku³².

Do tego czasu zachowała się nawierzchnia brukowa drogi biegnącej po wschodniej stronie dawnego folwarku.

Poziom drogi korespondował ze stropem nasypu pod tory tramwajowe, co wskazuje, że była nadal użytkowana.

Nawierzchnia brukowa przetrwała do lat 60. XX wieku, do czasu zasypania Młynówki Królewskiej³³ i likwidacji torów tramwajowych. W 2 połowie XX wieku nastąpiła niwelacja terenu, prawdopodobnie w ramach prac porządkowych po wybudowaniu gmachu Akademii Pedagogicznej w 1973 roku³⁴. Nivelacja terenu nastąpiła także przy okazji wyburzeń i przebudowy budynków Klubu Sportowego „Wawel” w latach 1979–1987³⁵. W ramach wspomnianych prac na całym obszarze objętym badaniami wysypało w ciągu 2 połowy XX wieku warstwę piasku o grubości do 45 cm. Miejscami w stropie lub spągu piasku znalazły się warstewki popiołu, żużla i miału węglowego. Nasypy te nakrywa współczesna nawierzchnia gruntowa terenu, która opada lekko ku południowi: od 211,80 m n.p.m. po północnej stronie dawnego folwarku do 211,40 m n.p.m. w miejscu dawnego budynku południowego. W zachodniej części teren lekko wznosi się do 212,20 m n.p.m.

Archaeological-architectural research results of the former royal grange in Łobzów

Archaeological-architectural research undertaken in 2003 on Podchorążych Street in Kraków aimed at identification of the relics of the former Łobzów grange and assignation of historical utility levels. 23 excavations were made, in which the relics of two brick buildings, fence wall and ancient stone and ground pavements were discovered. It was ascertained that the discovered relics represent two building phases: the end of the 16th – first half of the 17th century and from the mid-19th century. The discoveries confirm the building plan of the grange known from iconographic and cartographic sources. No traces of older settlement were found in the researched area.

The size of the building on the approximately rectangular design, which formed since the beginning of the 17th century the northern wing of the grange buildings, was determined; it equalled 10 x 7,5-9 m (eastern wall run diagonally to the remaining ones). The building situated in the southern part had a similar design, but it was possible to determine only its breadth, equalling 9,5 m. Between the corners of the building the fence wall was situated of the length of 24,5 m, which closed the grange courtyard from the east. The walls of the objects erected in the end of the 16th – first half of the 17th century were set on calc and built

out of limestones and bricks connected with lime mortar; their girth equalled circa 65 cm. The gateposts in the fence wall and the corners of the walls were made of sandstone blocks. The surface of the courtyard was a ground one and was placed at the level of circa 210,50 m AMSL, falling slightly towards the south.

Around the mid-19th century the grange buildings were reconstructed. The northern building was lengthened to the west – up to 70 m, whereas the extent of the reconstruction of the southern building could not be established. Walls built in the 19th century were set on embankments and built out of stones and demolition bricks; their girth equalled circa 50 cm. The rooms of the northern building had wooden floors and stone floorings (in the vestibule), which lay on the level of 210,75 and 210,65 m AMSL.

On the courtyard, by the wall of the northern building (on the level of 210,50 m AMSL) limestone pavement was laid out. In the other parts of the courtyard the pavement was still a ground one. Since the mid-19th century the plan of buildings and the utility levels did not change until the demolition of the grange buildings in the 30s of the 20th century. In 1938 a tramway line to Bronowice was built through the grange grounds.

³¹ Por.: *Historia komunikacji...*, s. 25.

³² Por.: przyp. 18–20.

³³ Por.: Rączka J.W.: *Królewska rezydencja...* Cz. III, s. 57; idem: *Przemiany...*, s. 63; Lechowski A.: *Bronowice...*, s. 76; Bogdanowski J.: *Królewski ogród...*, s. 39.

³⁴ *Encyklopedia...*, s. 571.

³⁵ Rączka J.W.: *Królewska rezydencja...* Cz. III, s. 58; idem: *Przemiany...*, s. 59, 63; Bogdanowski J.: *Królewski ogród...*, s. 39–40.